

Sicole

Les noûmots

On « noûmot » u « novea mot », c' est on mot k' on cmince a-z ôre ou a lére, et ki n' egzistéve nén dvant. Mins la 2000 ans, on n' câzéve nén walon avår ci. On pôreut don dire ki tchaeke mot ki nos djhans ou ki nos scrijhans, ça a stî, on djoû u l' ôte, on noûmot.

Po fé court, dijhans k' on noûmot, c' est onk ki n' est nén dins les 500 dictionnaires et motlîs walons, sicrîts dispu 1780. Oubén k' on sait k' a-st arivé après 1900.

Sôres di noûmots

Noûmots d' calcaedje :

* calcaedjes setchs : *forestché, policié, fontênié, calandriyé, ècspropriyâcion, ôto, moto, tracteur, mwassoneûse, potô, cavô, pènalti, gôl, bak, cornêr / corne, ambêtant, anmèrdant, imprênâbe, living, breûtchène, fousbal, oranje, Grênâde.*

* calcaedjes ene miete riwalnijhîs : *espert, impôrtant, abominâbe, capâbe, impossibe, fotbal, infractusse, catedrâle, telefone, minisse, istwere.*

* calcaedjes foirt riwalnijhîs

** pa les djins : *metingue, lanchturne, mawoumet, areyopôrt, séracusse.*

** pa les waloneus : *francijhî, eternâcionâ, viebe, sustantif, eciclopedeye, Braezi*

Noûmots d' aparintaedje

* cawetes :

** -aedje : *telefonaedje, calcaedje, egurniyaedje, ralouwaedjes*

** -î : *gurnâdî ; pâlmî ; bananî ; orandjî ; infômatikî, politikî, Palestinî*

** -isse : *fotbalisse, aprindisse, éndjolisse*

** -oresse : *factoresse, doctoresse, indjerioresse, actoesse*

** -rece : (1) *sustantifs : taprece, copiotrece, scriyrece ; (2) adjectifs (Amerike) bijhrece, nonnrece ; (pârticipe) erirece.*

** -a : *zûna so les medias [buzz], zûna d' oraye, aeura*

* betchetes :

** e- : *egurniyaedje, erilé*

** for- : *forrimpli, forcoridjaedje*

Noûmots d' aplacaedje

* *aplacaedje ordinaire : bawete âs liârd, guigne-djin, mostere-voye, screpe-cir*

* *aplacaedje tîxhon (a l' evier): crås sonk [taux de cholestérol élevé], cir-naivieu*

Noûmots di stindaedje di sinse

* *seur [acide] ; crås seur [acide gras] ; crås seur bôré [acide gras saturé] / crås seur nén bôré [acide gras insaturé]*

* *croejhete : pitite croes => pitite croes sol prumî live di scole => çou k' on aprind e scole => grammaire*

Eciclopedeye :Istwere

Li 2inme croejhåde

Divant çoula :

1096 : li pàpe Orban II [*Urbain*] va houkî tos les crustins catolikes a ndaler liberer Djeruzalem.

Adon, li pretcheu Pire l' ermite houke les pôves et les pitès djins po pàrti deliberer li tombe do Criss (croejhåde des pôves). Zels sont foirt mà organijhês, et i n' parvénront mà a Djeruzalem.

Amon nozôtes, el Walonreye, c' est Godfred, duk di Bouyon - k' a vnou à monde, dit-st on, a Bâjhî addé Nivele [*Baisy-Thy*] - ki decide di ndaler eto. I vind si dutcheye a l' eveke di Lidje po-z aveur des liârdz assez. Li convoye, fwaite di Walons, di Francès do Nôr et di Lorins, endè va li 15 d' awousse 1096.

1098 : Arivés houte di l' Impire bizantin, gn a on lomé Bâdwîn va askepyî li conteye d' Edesse (asteure ene pitite veye a Nonne del Tourkeye).

1099 : Les Croejhês prindèt Djeruzalem. Godfred rifuze li tite di « rwè d' Djeruzalem » ki ses shuvants poitront. Li rweyâme di Djeruzalem comprind li Palestene et ene miète des contrêyes vijhenes d' asteure. Des ôtes nôbes croejhês amontèt co les conteyes d' Antiyotche (Sud del Tourkeye d' asteure) et di Tir (Nonne do Liban d' asteure). Gn a don cwate payis catolikes e Moyén Levant.

1139 : Zengui, on tchîf militaire trouk d' Alepe, ki dvént foirt pouxhant avâr la, atake Damasse, mins i nel sait prinde.

1140 : Les Damaskîs sinèt ene aloyance avou li rwè d' Djeruzalem. Sorlon cist acoird la di 1140, les deus ârmêyes si metront eshonne disconte Zengui.

(1141 : Li prince-eveke di Lidje si fwait zweper li dutcheye di Bouyon på conte di Bâr. Il amonte ene ârmêye po lyi rprinde, ki s' arestêye a Fraiteure (dilé Modâve), a Oufet, a Telin, et a Viyance. Mins l' tchestea d' Bouyon est impurdâve. I dvèt rivni on deujhinme còp, avou les rlikes da sint Lambiet. Onk des fis do conte di Bâr toume malåde, et s' rind-t i l' tchestea.)

1140-1144 : Zengui n' oize pus ataker so Nonne (Sud), peu des Djeruzalmîs. Adon, i va so Bijhe (Nôr) et rprinde Edesse. I ndè va tchessî evoye tos les catolikes (vinous d' avâr ci), et n' leyî dins l' veye ki les crustins ârmenyins et siryins.

Deujhinme croejhåde

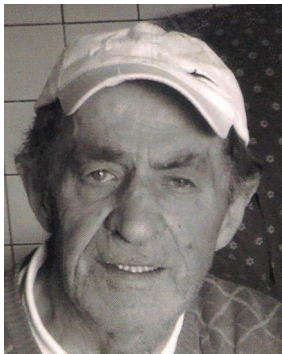
1145 : Araedjî d' çoula, li pàpe Udjinne III houke al deujhinme croejhåde disconte tos les « payins », muzulmans et slâves. Li rwè d' France eyet l' impreur d' Almagne et leus waslets (mins pont d' avâr ci) endalèt a pî pal voye del prumire croejhåde. Mins Zengui lezî a ddja fotou des tatouyes cwand il ont passé dilé ses teres. I decidèt, troes rwès eshonne (France, Impire Djermanike et Djeruzalem) d' ataker Damasse (c' est rmagnî l' aloyance des Djeruzalmîs). Cwè s' pasrè-t i ?

Belès Letes : sicrijheu e walon

Jacques Desmet

I sene sovint ses scrijhaedjes « Måjhnî » (*Mauj'ni*), dj' ô Bén : l' ome del « Måjhône do Bwès », on hamtea d' Mélin, dilé Djodogne, dins l' Roman payis (Walon Braibant). Il a vnou å monde e 1943.

I scrît dispu estant tot djonne (1969). C' est des powinmes. I porshût disk' e 1974. Pu on gros trô disk' å ravicaedje e 2007. Dispu don, si croyon-bik nel cwite pus des mwins, et i nos bistoke di toplin des noveles, romans, pîces di teyâte, arimés.

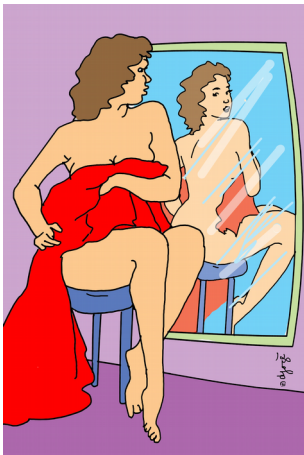

Gueuyes di Walons

Ele n' a rén a mete so s' dos

3 eures 45 : « Djî n' a rén po m' moussî ! » « Monkeur ! Dijhoz ; vos vos moussîz avou deus côps rén et vs estoz bele come rinne di Saba ! »

Djî n' a djamây comprins pocwè çk' ele si dmande todi çou k' ele doet mete so s' dos, a tchaeke côp k' on va mougîn on boket d' pwin francès avou do froumaedje ribolou adlé Djule et Meliye ! Vola po seur deus meye ans ki dj' cache après les mots k' i m' lyi fâreut dire po k' ele si mousse pus rade, pus pâjhîre, et reglêye come noste ôrlodje !

6 eures 39 : « Ene cote ou on pantalon, dijhoz ? » « Monkeur, ki ça fouxhe avou ene cote ou ene coulote, djî dmeure todi sbaré divant vosse beaté ! » Dj' el sai Bén çk' ele ratind aviè 8 e. : c' est ki dj' fouxhe a l' awaite : ene rimarke di conoxheu, ene ouyâde come des braijhes, èn ouy djustice come di l' ôr, on sopezaedje di notaire, « ç'-k i-vout » d' on galant, « rva-z î » d' on gazetî, « dj'-vos-l'-di » d' èn efant... Et mi, ki n' est k' èn ome. Pire ki ça : si-t ome ! 8 eures 06 « Et mes solés ; est çk' i vont Bén avou mes pindants ? » « Di scwere, monkeur, ça done a vs ouys li sclat des nives ki n' finixhnut djamây ! »

On djoû ou l' ôte, djî scrirè on live avou les mots k' i fât po k' ene comere si mousse å pus roed !

Dj' è vindrè des miyons a des copes k' arivnut todi trop târd : remolous pa les dotances del comere et pa l' ome ki n' est nèn capâbe del rimostrer. Djî lomrè ça : « Comint aidî vosse comere a s' moussî so cwénze munutes » Troes cint pådjes, avou des imådjes po l' mostrer, des egzimpes, des egzercices, comint sawè copezer çk' on vât. C' est ene miete long, mins l' problinme est fel, lådje, foû grand-grand. (*dins "Gueuyes di Walons" & Rantoele I° 79*).

Tchanson

Emacralaedje

Resploe

Les Blankès Dames et les Macrales / Di Cir mousseyes so l' aiye do Vint / Volèt
dvins l' Nute às Stoeles d' årdjint... / Blankès Dames et Macrales...

Leu tchanson rmowe minme l' âme do Diåle, / Pus bele ki l' cisse do Råskignou, /
C' est ene tchanson ki rind bablou... / Blankès Dames et Macrales

I.

Blankès Dames et Macrales... / Ele fihèt sogne às efants / Avou l' coir sins
ombion... / Vos passez tot tuzant : / " Est ç' on sondje ou ene vuzion ? " /
Schoûtez !

Blankès Dames et Macrales... / Ele dansèt tot blawtant / Come djowions del
Fortune... / Divins l' clairté del Lune / Ele dansèt tot tchantant... / Schoûtez !

Les Blankès Dames et les Macrales / Sont des Andjes às ouys di houprale... / Li
veye est doûce, vos fjhoz des dorés sondjes... / Li tinrûle tchanson vs mete li cour e
liesse / Dizo les Stoeles, ledjire come les orondes / Et les Macrales so leus ramons
di djniesse. / Ele vos epoite avå l' vint / Avou les fistous di strin...

II. Bataye

Et cwand l' fâve est foû, / Å piket do djoû, / Les Madames sont-st evoye / Às aires
d' on djoû sins djoye... /

Moussant foû des brouheurs, / Li tchuvalî e-n ârmeure / Abroke so s' blanke
monteure, / C' est on foirt vayant signeur / Kitchessant avou s' lame, / Li cwate-
peces ki raetche des blames... / Awè, vo l' chal ki språtche et hatche... L' ome d' âre
s' amoenne divant l' Dragon / Ki l' vout rosti come on poyon... / Avou s' palasse, i
språtche et hatche... / Al visse et sins sogne, i l' ahesse, / Al vasse, i fout djus
l' tiesse del biesse, Cou dzeu, li Dragon scheut-st al tere, / Cou dzo et les cwate
fiers e l' air, / Et hatch, raetche co deus aloumires / Et match, bize evoye e
foumire...

Li solo pout aponde... Riglati so l' monde !

*Cåzaedje : André Gauditiaubois ; compôzaedje del muzike
et djouwaedje di guitâres et clavîs : Daniel Målimprêye ;
tchant : Valeriye Målimpreye ; plake « Emacralaedje, djives
l° 1 a 6 » Produjhaedje : Li Rantoele S.N.R., 1999*